

Юлія Білецька,

аспірантка кафедри цивільного права і процесу

Тернопільський національний

економічний університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1576-6837>

ПРАВОВИЙ СТАТУС СТОРІН ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Проаналізовано особливості правового статусу сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності. Незважаючи на певну врегульованість відносин договору страхування цивільно-правової відповідальності чинним законодавством, все-таки наявні прогалини, що перешкоджають учасникам захищати свої майнові права та інтереси. Одним із питань, що потребують доопрацювання як на законодавчому, та і на науковому рівнях, є питання врегулювання правового статусу сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності. З огляду на це мета наукового дослідження – відображення основних прав та обов'язків сторін договору страхування. Проаналізовано, що договір страхування є правовим засобом, що опосередковує процес надання страхової послуги страховиком страховальникові. Зроблено висновок, що у цих правовідносинах права та обов'язки сторін перебувають у постійній динаміці та взаємозв'язку: правам страховика кореспондують обов'язки страховальника та навпаки.

Ключові слова: страховик, страховальник, договір страхування, цивільно-правова відповідальність, страхове відшкодування, страховий ризик, страховий випадок, права та обов'язки.

Бібл.: 7.

Билецкая Ю.

Правовой статус сторон договора страхования гражданско-правовой ответственности

Проанализированы особенности правового статуса сторон договора страхования гражданско-правовой ответственности. Несмотря на определенную урегулированность отношений договора страхования гражданско-правовой ответственности действующим законодательством, все же имеющиеся пробелы, препятствующие участникам в защите своих имущественных прав и интересов. Одним из вопросов, требующих доработки как на законодательном, да и на научном уровне есть вопрос урегулирования правового статуса сторон договора страхования гражданско-правовой ответственности. Поэтому целью данной научной статьи выступает освещение основных прав и обязанностей сторон договора страхования. Проанализировано, что договор страхования является правовым средством, которое опосредует процесс предоставления страховой услуги страховиком страхователю. Сделан вывод, что в данных правоотношениях права и обязанности сторон находятся в постоянной динамике и взаимосвязи: правам страховщика корреспондируют обязанности страхователя, и наоборот.

Ключевые слова: страховщик, страхователь, договор страхования, гражданско-правовая ответственность, страховое возмещение, страховой риск, страховой случай, права и обязанности.

Biletska Yu.

Legal status of the parties of the contract of civil liability insurance

The article is devoted to the study of issue related on the legal status of the parties of the contract of civil liability insurance. The author describes the basic rights and duties of the parties of the insurance contract.

Rights and duties must be carried out in accordance with a strict established procedure. All the individual terms and conditions may be agreed by the parties in a contract.

Insurer, demanding fulfillment of the obligation by the insured person, must determine the amount of performance. At the same time, the insured person is entitled to demand insurance payment in case of insured event.

But the most characteristic feature of an insurance contract is its belonging to aleatory (risk) contracts, the specificity of which is that depending on the occurrence or non-occurrence of a specified circumstance one party acquires certain property benefits, and the other, on the contrary, incurs costs. An element of risk, assumed by each of the parties of the contract of civil liability, is based on the likelihood that one or the other party will actually receive counter-satisfaction to a lesser extent than that provided by itself. Thus, the insurer does not know whether he will pay under the contract or not, he also does not know the amount, nor the time of payment, and is in a such state until the insured event occurs.

However, the policyholder also bears the risk, since he, while paying insurance payments, is not at all certain that he will ever receive an insurance payment instead.

The main purpose of concluding an insurance contract for the insurer is the desire to regularly receive certain property benefits in the form of insurance payments owed to him (with the hope that he will not have to make the insurance payment of the essay), and for the policyholder - the confidence that in case of accidental harm to his health, property, etc., he will receive adequate financial compensation. But if the policyholder's obligation to make insurance payments in a time is unconditional, then the obligation of the insurer to make insurance payment arises only if the insured event stipulated in the contract occurs (it should be noted that payment of insurance indemnity is always the fulfillment by the insurer of its obligation under the contract, and not a form of civil liability to the policyholder).

The insurer who has fulfilled the obligations to the policyholder, has the right to apply with the regression order to the third party. However, the right of apply does not arise in all cases.

Keywords: *insurer, policyholder, insurance contract, civil liability, insurance indemnity, insurance risk, insured event, rights and duties.*

Постановка проблеми. Страхування цивільно-правової відповідальності як система захисту фізичних та юридичних осіб є важливим елементом українського законодавства. Зважаючи на поширення страхових відносин та спрямованість на захист та відновлення майнових інтересів учасників таких правовідносин, наукові дослідження у цій сфері набувають ще більшої актуальності.

Одним із питань, на якому варто акцентувати увагу, є дослідження правового статусу сторін договору страхування цивільно-правової відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній літературі, зокрема в працях Л. Л. Кінашук, Н. В. Безсмертної, О. С. Красільнікової, В. М. Никифорака, В. В. Луця та інших досліджено деякі питання суб'єктного складу договору страхування.

Метою статті є визначення особливостей здійснення прав та виконання обов'язків сторонами договору страхування цивільно-правової відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правовідносини, що виникають з договору страхування цивільно-правової відповідальності, розкриваються через сукупність їх елементів: суб'єкт, об'єкт та зміст. Важливим питанням є визначення особливостей суб'єктного складу досліджувальних відносин.

У договірних відносинах страхування цивільно-правової відповідальності беруть участь два основні суб'єкти: страховик та страхувальник. Їхні права та обов'язки в обов'язковому страхуванні регламентуються чинним законодавством, в добровільному страхуванні – договором, що укладається на підставі чинних правил.

Згідно з ЦК України страховик – це юридична особа, спеціально створена для здійснення страхової діяльності, яка одержала у встановленому законом порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності (ч. 1 ст. 984). Зазначені юридичні особи визнаються, як фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю. Як зазначає В. М. Никифорака, на відміну від майнового та особистого страхування, окремі види яких вимагають отримання спеціальної ліцензії, на всі види страхування відповідальності видається одна загальна ліцензія. Виняток становить страхування відповідальності оператора ядерної установки, на здійснення якого страховій компанії необхідно отримати окрему ліцензію [1, с. 7].

Страховальником є будь-яка фізична або юридична особа, яка передає страховику на основі закону або договору свої обов'язки з відшкодування шкоди третім особам, які можуть виникнути внаслідок якої-небудь діяльності страхувальника (або його бездіяльності). Тобто страхувальник – це сторона в договорі страхування, що страхує свій майновий інтерес або інтерес третьої особи. За договором страхування на страхувальника покладається обов'язок сплати страхових внесків страховику за прийняття ним на себе відповідальності відшкодувати страхувальникові збитки в разі настання страхового випадку. Страхувальник може укласти договір страхування як на свою користь, так і на користь іншої особи.

За загальним правилом страхувальникові протистоїть за договором страхування один страховик. Однак допускається укладення договору страхування цивільно-правової відповідальності одного й того самого об'єкта, в якому беруть участь кілька страховиків (співстрахування). У такій ситуації права та обов'язки, які пов'язують співстраховиків, можуть бути розподілені між ними в будь-якому співвідношенні [2, с. 42].

Фізичні та юридичні особи з метою страхового захисту своїх майнових інтересів можуть створювати товариства взаємного страхування, які не мають на меті одержання прибутку, а отже, не є суб'єктами підприємницької діяльності [3, с. 179].

Відповідно до ст. 979 ЦК України за договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору.

Оскільки договір страхування цивільно-правової відповідальності двосторонній, у кожній зі сторін виникають права та обов'язки. Права однієї сторони співвідносяться із обов'язками другої таким чином: відповідному обов'язку страховика кореспондує відповідне право страхувальника та навпаки.

Особливістю договору страхування цивільно-правової відповідальності є неможливість чіткого визначення у договорі страхування особи, на чию користь буде здійснюватися страхове відшкодування. Як самі потерпілі особи, так і розмір завданої їм шкоди визначаються лише після настання страхового випадку [5, с. 194].

Залежно від етапу розвитку страхових правовідносин, моменту виникнення та тривалості існування, обов'язки сторін за договором страхування цивільно-правової відповідальності можна умовно класифікувати у три групи: 1) обов'язки, які сторони повинні виконати в процесі укладення договору; 2) обов'язки, які виникають у процесі дії договору; 3) обов'язки, які виникають у процесі настання страхового випадку [4, с. 324].

Добровільне страхування оформляє страхові відносини страхувальника і страховика через договір страхування цивільно-правової відповідальності. Водночас страхові відносини базуються на обов'язках страхувальника і страховика за умовами договору.

Відтак, страховик зобов'язаний:

- ознайомити страхувальника з умовами та правилами страхування;
- як тільки стане відомо про настання страхового випадку, вжити всіх необхідних заходів, спрямованих на своєчасну виплату страхової суми або страхового відшкодування страхувальнику;
- в разі настання страхового випадку здійснити виплату страхової суми або страхового відшкодування у передбачений договором термін. Страховик несе майнову відповідальність за несвоєчасне здійснення страхового відшкодування шляхом сплати страхувальнику неустойки (штрафу, пені), розмір якої визначено у договорі страхування цивільно-правової відповідальності;
- відшкодувати витрати страхувальника в разі настання страхового випадку щодо запобігання або зменшення збитків, якщо таке передбачено умовами договору;
- за заявою страхувальника у разі здійснення ним заходів, що зменшили страховий ризик, або збільшення вартості майна переукласти з ним договір страхування;
- не розголошувати відомості про страхувальника і його майновий стан, за винятком випадків, передбачених законодавством України.

Первісним обов'язком страховика в процесі укладення договору страхування цивільно-правової відповідальності є ознайомлення страхувальника з умовами та правилами страхування. Так, згідно зі ст. 3 ЗУ «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» страхування здійснюється з метою забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю чи майну потерпілої особи внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, і також захисту майнових інтересів страхувальників. У разі, якщо між страховиком і страхувальником укладено договір страхування цивільно-правової відповідальності, подальше посилення останнього на його необізнаність із прописаними правилами, зазвичай, не береться до уваги.

Основним обов'язком страховика за договором страхування цивільно-правової відповідальності є своєчасне здійснення страхової виплати в разі настання страхового випадку.

З моменту повідомлення страхувальником про настання страхового випадку страховик зобов'язаний вжити заходи щодо оформлення необхідних документів для своєчасної виплати страхового відшкодування першому. Страховик має право самостійно з'ясувати обставини страхового випадку, а також робити відповідні запити, пов'язані зі страховим випадком до правоохоронних органів, медичних закладів, банків та інших установ. За результатами досліджень, проведених страховиком, визнається факт настання страхового випадку, в результаті чого складається страховий акт. Виплата страхового відшкодування проводиться страховиком відповідно до договору страхування на підставі заяви страхувальника та складеного страхового акта.

Варто зазначити, що в процесі укладання договору страхування цивільно-правової відповідальності невизначеність в особистості конкретного потерпілого не має значення для захисту майнових інтересів страхувальника, оскільки визначальним чинником у такому разі є страхова сума, яка може бути виплачена будь-якому потерпілому, незалежно від особи останнього [6, с. 118].

Можливі також випадки відмови у виплаті страхового відшкодування страховиком, якщо це передбачено умовами договору. Перш за все, однією із умов для відмови у виплаті страхового відшкодування страховиком є несвоєчасне повідомлення страхувальником про настання страхового випадку без поважних на це причин або коли страхувальник створює перешкоди у перевірці обставин та розміру збитків. Страховик має право відмовити у виплаті страхового відшкодування у разі навмисних дій страхувальника або особи, на користь якої укладено договір страхування цивільно-правової відповідальності, якщо вони були спрямовані на настання страхового випадку. Під цим розуміється умисне спричинення страхового випадку з метою одержання страхового відшкодування. Ще однією умовою для відмови у виплаті страхового відшкодування є подання страхувальником неправдивих відомостей про предмет договору або про факт настання страхового випадку.

Виокремлюють випадки відмови у виплатах страхового відшкодування, коли страховики посиляються на неіснуючі підстави порушення умов договору страхування, навіть якщо страхувальник належним чином виконував всі умови договору та не допускав жодних порушень. У такому разі страхувальник може оскаржити прийняте рішення шляхом звернення до суду для захисту та відновлення своїх порушених прав. Такі позови страхувальників є реакцією на вимогу потерпілих про відшкодування шкоди. Страхувальник, отримавши таку претензію, звертається до суду з позовом про виконання договору страхування і виплату страхового відшкодування потерпілому з метою звільнити себе від такої виплати [7].

У разі безпідставної відмови у виплаті страхового відшкодування, крім наслідків, передбачених договором, страховик, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу страхувальника зобов'язаний сплатити йому суму страхової виплати з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом (ч. 2 ст. 625 ЦК України).

Розмір страхового відшкодування за договором страхування цивільно-правової відповідальності залежить від того, чи втратив свої властивості застрахований об'єкт повністю чи частково. У будь-якому разі розмір страхової виплати не може перевищувати обсяг еальних збитків. За особистого страхування страхова виплата не може перевищувати розміру страхової суми, зазначеної в договорі страхування. Строк виплати страхового відшкодування за конкретним страховим випадком передбачається договором страхування, укладеним між сторонами.

Страховик зобов'язаний відшкодувати витрати, яких зазнав страхувальник в разі настання страхового випадку, з метою зменшення або запобігання збитків, якщо вжиті ним заходи були доцільними, незалежно від того, чи досягли вони мети. Саме страховик повинен сприяти тому, щоб страхувальник вжив усі дії, спрямовані на зменшення збитків, оскільки сторона страховика за умовами договору страхування цивільно-правової відповідальності зобов'язана відшкодувати шкоду, яка буде заподіяна в результаті настання страхового випадку.

Окрім цього, страховик зобов'язаний за заявою страхувальника у разі здійснення страховиком заходів, що зменшують страховий ризик, або у разі збільшення вартості майна переукласти з ним договір страхування.

Ще одним обов'язком страховика є нерозголошення відомостей про страхувальника та його майнове становище, окрім випадків, визначених законодавством. Під такими відомостями розуміються особиста, службова, комерційна та інші таємниці. Згідно зі ст. 40 Закону України «Про страхування» таємницею страхування є конфіденційна інформація щодо діяльності та фінансового стану страхувальника – клієнта страховика, яка стала відомою йому під час взаємовідносин з клієнтом чи третіми особами у процесі діяльності у сфері страхування, розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту.

Обов'язками страхувальника є такі:

- своєчасне внесення страхових платежів;
- в разі укладання договору страхування цивільно-правової відповідальності надати інформацію страховику про всі відомі йому обставини, що мають важливе значення для оцінювання страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-яку зміну страхового ризику;
- повідомити страховика про інші чинні договори страхування цього об'єкта страхування;
- вживати заходи щодо запобігання або зменшення збитків, завданих внаслідок страхового випадку;
- повідомляти страховика про настання страхового випадку в термін, передбачений умовами договору.

Первісним обов'язком страхувальника є внесення страховику страхових платежів, визначених у договорі страхування цивільно-правової відповідальності.

Страхувальник зобов'язаний у процесі укладання договору страхування цивільно-правової відповідальності надати інформацію страховику про всі відомі йому обставини, що мають важливе значення для оцінювання страхового ризику, і надалі інформувати його про будь-яку зміну страхового ризику. Такими визначаються обставини, знання яких призвело б до відмови в укладенні договору або призвело до зміни умов оплати за договором страхування.

Обов'язок повідомлення страховика про інші чинні договори страхування цього об'єкта страхування трактується так: страхування не може мати за мету збагачення страхувальника. Якщо майно застраховане у кількох страховиків, то страхове відшкодування, що виплачується усіма страховиками, не може перевищувати дійсної вартості майна.

Страхувальник зобов'язаний вживати заходи щодо запобігання збиткам, завданям настанням страхового випадку, та їх зменшенню (ч. 4 ст. 989 ЦК України). Такими заходами можуть бути як дії (наприклад рятування застрахованого майна в разі настання надзвичайної ситуації), так і бездіяльність (припинення експлуатації застрахованого транспортного засобу, пошкодженого внаслідок дорожньо-транспортної пригоди).

Страхувальник зобов'язаний повідомити страховика про настання страхового випадку у строк, встановлений договором (ч. 5 ст. 989 ЦК України). Заява страхувальника про виплату має бути своєчасною та зазвичай викладена у письмовій формі.

З огляду на вищенаведене страхувальник має право на своєчасне отримання обумовлених договором грошових сум у разі настання страхового випадку.

Страхувальник може укласти зі страховиком договори про страхування третіх осіб на користь їх, тобто застрахованих осіб. У процесі укладання договору страхування страхувальник може призначити фізичних і юридичних осіб для отримання страхових виплат за договорами страхування. У разі смерті страхувальника, який уклав договір страхування майна, його права та обов'язки переходять до особи, яка прийняла це майно в порядку спадкування. В інших випадках заміни страхувальника права і обов'язки переходять до нового власника за згодою страховика, якщо договором або законом не встановлено інше.

Якщо в період дії договору страхування цивільно-правової відповідальності страхувальник судом визнаний недієздатним або обмеженим у дієздатності, права та обов'язки такого страхувальника здійснює його опікун або піклувальник. Водночас договір страхування цивільно-правової відповідальності закінчується з моменту припинення або обмеження дієздатності страхувальника.

За договором страхування цивільно-правової відповідальності страхуванню підлягають майнові інтереси страхувальника, пов'язані з його зобов'язанням відшкодувати шкоду, заподіяну життю, здоров'ю, майну третіх осіб.

На думку В. М. Никифорака, вигодонабувачем за договором страхування відповідальності є невідома наперед третя особа, яка не є стороною договору, проте має право на страхове відшкодування [1, с. 4].

Існує правило, згідно з яким до страховика, який виплатив страхове відшкодування у межах фактичних затрат, переходить право вимоги, яке страхувальник чи інша особа, що отримала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки. Таке право вимоги обмежене розміром сплачених вигодонабувачеві страхового відшкодування.

Отже, в межах договору страхування цивільної відповідальності інтерес кожної сторони може бути задоволений лише шляхом задоволення інтересу іншої сторони, а це зумовлює загальний інтерес сторін до укладення договору страхування цивільно-правової відповідальності і його належного виконання.

Висновки. У договорі страхування цивільно-правової відповідальності сторони наділені правами та обов'язками, які перебувають у постійному взаємозв'язку між собою та впливають одне з одного.

Залежно від моменту виникнення та тривалості дії правовий статус страховика та страхувальника за договором страхування цивільно-правової відповідальності можна поділити на такі: права та обов'язки в процесі укладення договору страхування; права та обов'язки, які повинні виконуватись протягом дії договору страхування; права та обов'язки, які виникають після настання страхового випадку.

Водночас норми Цивільного кодексу України та Закону України «Про страхування», які здійснюють правове регулювання порядку укладення та виконання договорів страхування цивільно-правової відповідальності, містять низку положень, що іноді перешкоджають використовувати інститут страхування для повного захисту майнових прав та інтересів учасників зобов'язань.

Список використаних джерел

1. Никифорак В. М. Договір страхування відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2002. 19 с.
2. Міловська Н. Права та обов'язки страховика в договорах страхування. *Юридична Україна*. 2015. № 7–8. С. 41–46.
3. Страхование право : учебник / под ред. В. В. Шахова, В. Н. Григорьева, А. П. Архипова. Москва : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2008. 335 с.
4. Цивільне право України. Особлива частина / за ред. О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 1176 с.
5. Цивільне право України: Академічний курс : у 2-х т. / за заг. ред. Я. М. Шевченко. Т. 2 . Особлива частина. Київ : Видав. дім «Ін Юре», 2006. 520 с.
6. Міловська Н. В. Правовий статус вигодонабувача за договором страхування цивільної відповідальності. *Приватне право і підприємництво*. 2017. Вип. 17. С. 116–121.
7. Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування : Лист Верховного Суду України від 19 липня 2011 року.

References

1. Nikiforak, V. M. (2002). *Dogovir strahuvannya vidpovidal'nosti [Liability insurance contract]*. Candidate's thesis. Kiev [in Ukrainian].
2. Milovska, N. (2015). *Prava ta obovyazky strahovyka v dogovorah strahuvannya [The rights and duties of the insurer in the insurance contracts]*. Candidate's thesis. Kiev [in Ukrainian].
3. Shahova, V. V., Grigoryeva V. N., Arkhipova A. P. (2008). *Strahovoe pravo [Insurance law]*. Textbook. Moscow: «Unity-Dana» [in Russian].
4. Dzera, O. V. (2010). *Tsyvilne pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna [Civil Law of Ukraine. The special part]*. Textbook. Kiev: «Yurinkom-Inter» [in Ukrainian].
5. Shevchenko, Ya. M. (2006). *Tsyvilne pravo Ukrainy: academ. kurs. [Civil Law of Ukraine: academic course]*. Textbook., Volume 2. Kiev: «In-Yure» [in Ukrainian].
6. Milovska, N. V. (2017). *Pravovyi status vygodonabuvacha za dogovorom strahuvannya tsyvil'noyi vidpovidal'nosti [The legal status of the beneficiary under the contract of civil liability insurance]*. Candidate's thesis. Kiev [in Ukrainian].
7. *Sudova praktika rozglyadu tsyvil'nyh sprav, shcho vynykayut' z dogovoriv strahuvannya [Judicial practice of civil cases arising from insurance contracts]*: Lyst Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 19.07.2011 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.12.2019.